

પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધના અંતે વિશ્વશાંતિ માટે રાષ્ટ્રસંઘની સ્થાપના કરવામાં આવી પરંતુ આ દિશામાં તે સફળ થઈ શકી નહીં. યુરોપની મહાસત્તાઓ પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ થતો હોય ત્યાં સુધી રાષ્ટ્રસંઘને સ્વીકારવા તૈયાર હતી પરંતુ જો પોતાનું હિત રાષ્ટ્રસંઘની નીતિથી વિરુદ્ધ જતું હોય તો આ સત્તાઓ રાષ્ટ્રસંઘ છોડવા તૈયાર હતી. આથી રાષ્ટ્રસંઘ વિજેતા રાષ્ટ્રોનો સંઘ બની ગયો. જર્મની તરફ વેરવૃત્તિથી કરાયેલ સંધિના લીધે જર્મનીમાં હિટલરનો ઉદ્ભવ થયો. નાઝીવાદ અને હિટલરે જર્મનોના રાષ્ટ્રવાદને ઉત્તેજન આપી વિશ્વને દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ તરફ ધકેલી દીધું. પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ કરતાં દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ વધુ ભયાનક હતું. અણુબૉમ્બનો પ્રથમ વખત પ્રયોગ આ જ યુદ્ધમાં થયો હતો. વિશ્વની મહાસત્તાઓ આ યુદ્ધથી ચોંકી ગઈ કારણ કે પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધના માત્ર 20 વર્ષ બાદ આ યુદ્ધ શરૂ થઈ ગયું હતું. આથી પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ બાદ જે પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ તે પરિસ્થિતિનું પુનરાવર્તન કરવા મહાસત્તાઓ તૈયાર ન હતી. આ કાર્યમાં તેઓ મહદંશે સફળ પણ થયા. જેથી વિશ્વને હજુ ત્રીજું મહાયુદ્ધ જોવાનો વારો આવ્યો નથી.

દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ પછીના વિશ્વની પુનર્રચના

પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ બાદ પેરિસ શાંતિસંમેલનમાં જર્મની તરફ વેરભાવનાથી સંધિ થઈ હતી. પરંતુ દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ બાદ જર્મની તરફની એ નીતિનો ત્યાગ કરવામાં આવ્યો.

પોટ્સડામમાં વિજેતા રાષ્ટ્રો વચ્ચે થયેલી સંધિ પ્રમાણે જર્મનીની પૂર્વીય સરહદો ઓડર અને નીસ નદી સુધી કામચલાઉ રીતે નક્કી થઈ. તેની પૂર્વીય સરહદે ઉત્તરના ભાગ પર રશિયાનો અંકુશ સ્થાપવામાં આવ્યો. પોલેન્ડને ડાન્ઝિગ, સાઈબેરિયા, બેન્ડબર્ગ, પામેરેનિયાના પ્રદેશો મળ્યા. ફ્રાન્સને આલ્સેસ-લૉરા સ્પેનને યુપેન અને મલ્મેડી, ઝેકોસ્લોવાકિયાને સ્યુડેટલેન્ડ જર્મની પાસેથી મળ્યા. આ સિવાય બાકી રહેલા જર્મની ઉપર ઈંગ્લેન્ડ, ફ્રાન્સ, અમેરિકા અને રશિયાનું સંયુક્ત નિયંત્રણ ગોઠવી દેવામાં આવ્યું. જર્મનીના પાટનગર બર્લિનને પણ ચાર ભાગમાં વહેંચી તેની ઉપર ઉપર્યુક્ત ચાર મહાસત્તાઓ અંકુશ મૂકી દેવામાં આવ્યો. ચાર સત્તાઓના શાસનતંત્રના સંકલન માટે ‘સંયુક્ત-નિયંત્રણ સમિતિ’ (Allied Control Council) ની રચના કરવામાં આવી. નાઝી પક્ષને ગેરકાયદેસર જાહેર કરવામાં આવ્યો.

ઑસ્ટ્રિયાને ફરીથી જર્મનીથી અલગ કરી સ્વતંત્ર કરવામાં આવ્યું. તેના પર પણ જર્મનીની જેમ ચાર વિભાગથી ચાર મહાસત્તાઓનું શાસન સ્થાપી દેવામાં આવ્યું. વિયેનાની વ્યવસ્થા પણ બર્લિનની જેમ જ કરવામાં આવી. ઇટાલી પાસેથી તેણે 1870 બાદ જે પ્રદેશો કબજે કર્યા હતા તે પાછા લેવામાં આવ્યા. આલ્બેનિયા, ટ્રીએસ્ટ, લિબિયા, એબિસિનિયાને સ્વતંત્ર કરવામાં આવ્યા. જાપાનમાં ત્યાંના શહેનશાહનું શાસન જાપાની એકમાત્ર શરત સાથે યથાવત્ રાખવામાં આવ્યું. પરંતુ જાપાન પર અમેરિકી સેનાપતિ મેક આર્થરનો અંકુશ સ્થાપી દેવામાં આવ્યો. આમ, આ વખતે પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ બાદની સ્થિતિનું વધારે પુનરાવર્તન ન કરાયું.

સામ્રાજ્યવાદી સંસ્થાઓનું વિઘટન

દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ માટે જવાબદાર પરિબળો પૈકીનું એક પરિબળ વિદેશ વેપાર તથા સંસ્થાનવાદ હતું. આથી યુદ્ધ બાદ ઈંગ્લેન્ડનાં સંસ્થાનોમાંથી ઈજિપ્ત, સુદાન, ટોગોલેન્ડ, ગોલકોસ્ટ, સિલ્વર લેકોસ્ટ, કેન્યા, યુગાન્ડા, નાઈજીરિયા, ન્યાસાલેન્ડ અને રૂહોડેશિયા સ્વતંત્ર થયાં. જ્યારે ફ્રાન્સનાં સંસ્થાનોમાંથી હિન્દીચીન, અલ્જિરિયા, ટ્યૂનિસિયા, સ્વતંત્ર થયાં. આમ ઈંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સ જેવી સામ્રાજ્યવાદી સત્તાઓ નબળી પડી. વિશ્વરાજકારણ પર તેની પકડ ઢીલી પડી. આ સ્થિતિમાં વિશ્વમાં અમેરિકા અને સોવિયેટ સંઘ (યુ.એસ.એસ.આર.) મહાસત્તા તરીકે ઊભરી.

વિશ્વસત્તા તરીકે યુ.એસ.એ. અને યુ.એસ.એસ.આર.નો ઉદય

દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધમાં સોવિયેટ રશિયાને ઘણું નુકસાન વેઠવું પડ્યું હતું પરંતુ તેણે જે પ્રદેશો મેળવ્યા હતા તે તેની પાસે જ રહેવા દેવામાં આવ્યા. આથી તેને પણ આ યુદ્ધથી ફાયદો થયો. યુદ્ધ બાદ પૂર્વીય જર્મની, પોલેન્ડ, રૂમાનિયા, હંગેરી, બલ્ગેરિયા, આલ્બેનિયા, ઝેકોસ્લોવાકિયા, યુગોસ્લાવિયા જેવાં રાષ્ટ્રોમાં ‘સામ્યવાદી’ પ્રભાવ વધ્યો. એશિયામાં તુર્કસ્તાન, મોંગોલિયા, ઉત્તર કોરિયા, ઉત્તર વિયેટનામ અને આરબ દેશોને સોવિયેટ રશિયાએ સ્વતંત્રતા મેળવવા નોંધપાત્ર મદદ કરી. આથી આ દેશો રશિયન જૂથ તરફ વળ્યા.

યુદ્ધ અમેરિકાની ભૂમિથી દૂર હતું. વળી, યુદ્ધસામગ્રીના વેચાણ દ્વારા અમેરિકાને ફાયદો થયો. યુરોપનાં રાષ્ટ્રો અમેરિકા પર આધારિત બન્યાં. વળી, અમેરિકાએ યુદ્ધ બાદ પણ યુરોપનાં રાષ્ટ્રોને આર્થિક મદદ કરતાં આ ક્ષેત્રમાં તેનું પ્રભુત્વ સ્થપાયું. આથી ઈંગ્લેન્ડ, ફ્રાન્સ, પશ્ચિમ જર્મની અને બેલ્જિયમ જેવા લોકશાહી દેશો પ્રથમથી જ તેના પક્ષે હતા. વળી, ઈજિપ્ત, ફોર્મોસા, ઈઝરાયલ, શ્રીલંકા, મ્યાનમાર (બર્મા), વેસ્ટ ઈન્ડિઝના ટાપુઓ અને આફ્રિકન દેશોને સ્વતંત્રતા મેળવવામાં સહાય કરતા આ દેશો પણ અમેરિકાના જૂથમાં જોડાયા.

આમ મૂડીવાદી દેશોની નેતાગીરી અમેરિકાએ લીધી જ્યારે સામ્યવાદી વિચારસરણી ધરાવતા દેશોની નેતાગીરી સોવિયેટ રશિયાએ લીધી. જેથી એકબીજાથી તદ્દન વિરોધી એવી બે વિચારસરણી અને શાસનપદ્ધતિ ધરાવતાં બે સત્તાજૂથો ઊભાં થયાં. આ બે સત્તાજૂથોને આર્નોલ્ડ ટોયન્બી જેવા ઇતિહાસકાર ‘દ્વિધ્રુવી વિશ્વ’ કહે છે.

ઈઝરાયલની રચના

લગભગ 2000 વર્ષ પૂર્વે યહૂદીઓને પેલેસ્ટાઈનમાંથી હાંકી કાઢવામાં આવ્યા હોવાથી તેમને યુરોપના દેશોમાં અત્યાચાર, હિંસા અને સામૂહિક હત્યાકાંડ જેવો ત્રાસ સહન કરવો પડ્યો. યહૂદીઓ માટે સૌ પ્રથમ અલગ રાજ્ય સ્થાપવાની ચળવળનો નેતા થિયોડોર હર્ઝલ હતો. વિશ્વના બધા યહૂદીઓએ તેના આ વિચારને વધાવી લીધો. તેણે સ્વિટ્ઝર્લેન્ડના બેસલ શહેરમાં વિશ્વ યહૂદી સંગઠનની સ્થાપના કરી (1897). તેણે યહૂદીઓને તેમની મૂળ માતૃભૂમિ પરત મળે તે માટે બ્રિટન સાથે વાતચીતનો પ્રારંભ કર્યો. (કારણ કે આ પેલેસ્ટાઈન વિસ્તાર બ્રિટનનો ક્યારેક એક ભાગ હતું.)

પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન તુર્કસ્તાને યહૂદીઓ પરનાં નિયંત્રણો વધારે કડક બનાવ્યાં છતાં યહૂદીઓની અલગ રાષ્ટ્રની માંગણી ચાલુ રહી. ઈંગ્લેન્ડે વિશ્વયુદ્ધમાં યહૂદીઓનો ટેકો મેળવવા પેલેસ્ટાઈનમાં અલગ યહૂદી રાજ્યની સ્થાપના અને આ ચળવળને ટેકો જાહેર કરતાં યહૂદીઓ આ ક્ષેત્રમાં એકઠા થવા લાગ્યા (1917). ઈંગ્લેન્ડના વિદેશપ્રધાન બાલ્ફોરે બ્રિટિશ યહૂદી નેતા રોથચાઈલ્ડને પત્ર લખ્યો જે ‘બાલ્ફોર જાહેરનામા’ તરીકે ઓળખાય છે. જેમાં સ્પષ્ટપણે પેલેસ્ટાઈનમાં યહૂદીઓની અલગ રાષ્ટ્રીય રહેઠાણની સ્થાપનાની તરફેણ કરાઈ. આ જ અરસામાં અંગ્રેજ સેનાપતિ એલેન્બીએ જેરૂસલેમનો કબજો લેતાં પેલેસ્ટાઈનમાં અલગ યહૂદી રાજ્યની સ્થાપનાને ઝડપી બનાવવાની પ્રેરણા મળી. આથી આરબો નિરાશ થયા. અંગ્રેજોએ તેમને આશ્વાસન આપ્યું કે યહૂદીઓને પૂરેપૂરું પેલેસ્ટાઈન આપવામાં નહિ આવે, પરંતુ આ જાહેરાતથી યહૂદીઓને કે આરબોને સંતોષ ન થતાં યહૂદીઓએ ઉગ્ર સંઘર્ષનો માર્ગ લીધો. હિટલરના અમાનુષી ત્રાસથી યુરોપમાં વસતા યહૂદીઓએ (1944 સુધીમાં) તો પેલેસ્ટાઈનમાં ગેરકાયદેસર પ્રવેશ મેળવી લીધો હતો.

બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં યહૂદીઓની ભારે કત્તેઆમ થઈ. લગભગ 60 લાખ યહૂદીઓને મારી નાખવામાં આવ્યા. આથી યહૂદીઓમાં ભય વ્યાપી ગયો અને તેમણે જાહેર કર્યું કે દ્વિતીય કક્ષાના નાગરિકો તરીકે તેઓ વર્ષો સુધી યુરોપમાં રહ્યા છે. હવે તેઓ આ રીતે રહેવા માગતા નથી. ઘરબાર વગરના કેટલાય યહૂદીઓને પેલેસ્ટાઈનમાં વસાવવા યહૂદી સંસ્થાઓએ ઉગ્ર આંદોલનો કર્યા. ત્યારે અમેરિકાના દબાણથી 1,00,000 યહૂદીઓને પેલેસ્ટાઈન મોકલાવાનો ઈંગ્લેન્ડે વિરોધ કરતાં યહૂદીઓએ ત્રાસવાદી આંદોલનો શરૂ કર્યા. અંતે આરબો અને યહૂદીઓનો આ સ્ફોટક પ્રશ્ન યુ.એન.માં રજૂ થયો.

યુ.એન.ની ખાસ સમિતિએ સ્વતંત્ર યહૂદી રાજ્ય અને સ્વતંત્ર આરબ રાજ્યની રચના કરી. જેરૂસલેમ આંતરરાષ્ટ્રીય હકૂમત હેઠળ મુકાયું. તેનો વહીવટ યહૂદી અને આરબોએ સંયુક્તપણે કરવાનો હતો. યહૂદીઓએ ભાગલાનો સ્વીકાર કર્યો. પરંતુ આરબોએ તેનો વિરોધ કર્યો. આ સ્થિતિમાં બ્રિટને (1948ની મે સુધીમાં) પેલેસ્ટાઈન છોડી જવાની જાહેરાત કરી અને જેરૂસલેમમાંથી તાત્કાલિક પોતાનાં દળો પરત ખેંચ્યાં. જાહેરાત મુજબ અંગ્રેજો પેલેસ્ટાઈન છોડી જતાં સ્વતંત્ર યહૂદી રાજ્યની સ્થાપનાની (14મી મે, 1948) જાહેરાત કરવામાં આવી અને તેને ‘ઈઝરાયલ’ એવું નામ અપાયું. પરંતુ તરત જ મિસર, સિરિયા, જોર્ડન, ઈરાક અને લેબેનોને મળી નવા ઈઝરાયલ પર આક્રમણ કરી દીધું. હજુ સુધી આરબો અને યહૂદીઓ વચ્ચે આ સમસ્યા બાબતે ઘર્ષણ ચાલુ જ છે.

ચીનની સામ્યવાદી ક્રાંતિ - 1949

શિન-હાઈ ક્રાંતિથી (1911ની પ્રજાસત્તાક ક્રાંતિ) ચીન મંચુ શાસકો અને વિદેશીઓથી મુક્ત બન્યું. ડૉ. સુન-યાત-સેન સત્તાથી વિમુખ રહેતાં તેમના સાથીદાર યાંગ-કાઈ-શેકને ચીનની સત્તા સોંપાઈ. પણ આ સરકાર ચીનની અપેક્ષાઓ પૂર્ણ કરવામાં સફળ ના થતાં સામ્યવાદી ક્રાંતિનું સર્જન થયું. ડૉ. સુન-યાત-સેનનું અવસાન (1925) થતાં ચીનની સંપૂર્ણ સત્તા યાંગ-કાઈ-શેકના હાથમાં આવી. યાંગ-કાઈ-શેક શરૂઆતમાં સામ્યવાદીઓનો વિરોધી ન હતો. તે ટ્રોટ્સ્કીથી પણ ખૂબ પ્રભાવિત હતો. 1928 સુધીમાં તેણે ચીનમાં એકતા સ્થાપી. છતાં કેટલાક પ્રદેશો માટે હજુ પણ યુદ્ધ કરવું પડે તેવી સ્થિતિ હતી. ચીનમાં આખરી સત્તા માટે સામ્યવાદીઓ અને કુઓ-મિતાંગ (જનતા પક્ષ) વચ્ચે સંઘર્ષ અનિવાર્ય હતો. ચીનના જુદા જુદા પ્રાંતો પર સામ્યવાદીઓએ પોતાની સરકાર સ્થાપી (1933 સુધીમાં) દીધી. આ વિસ્તાર લગભગ 3,33,000 ચોરસ માઈલ તથા વસ્તી 9 કરોડ હતી. આથી તેમને હરાવવા યાંગ-કાઈ-શેક માટે અઘરું કાર્ય હતું. જેથી તેણે સામ્યવાદીઓનું દમન કરવા માટે ‘ભૂરાં ખમીસધારી’ નામે ત્રાસવાદી સેનાની રચના કરી અને હજારો સામ્યવાદીઓની કતલ કરાવી. સામ્યવાદીઓને કચડી નાખવા યાંગ-કાઈ-શેકે આ સેનાને કામે લગાડતાં સામ્યવાદીઓએ ઉત્તર ચીનમાં મહાપ્રસ્થાન કર્યું (Long March) માઓ-ત્સે-તુંગના નેતૃત્વમાં આ મહાપ્રસ્થાપન ક્વાંગશીથી ઉત્તરમાં શેત્શી તરફનું હતું. આ માર્ચમાં ઉત્તર તરફ જતાં સોવિયેટ રશિયાની મદદ મળી રહે તેવો તેમનો આશય હતો. 6000 માઈલની લાંબી યાત્રા 368 દિવસમાં પૂરી થતાં સુધીમાં સામ્યવાદીઓ ચીનની સામાન્ય પ્રજાનો ટેકો મેળવી શક્યા.

યાંગ-કાઈ-શેક સામ્યવાદીઓને હરાવવામાં નિષ્ફળ ગયો. જાપાનના આક્રમણ વખતે સામ્યવાદી પક્ષે જાપાન સામે યુદ્ધ ચાલુ રાખ્યું. તેથી લોકોને સામ્યવાદીઓ પ્રત્યે માન ઊપજ્યું. યાંગ-કાઈ-શેકે સામ્યવાદીઓ સામે લશ્કર મોકલ્યું. પણ આ લશ્કરે યુદ્ધ કરવાની ના પાડી દેતાં ખુદ યાંગ-કાઈ-શેક યુદ્ધ મેદાને પહોંચતાં તેમની ધરપકડ કરી લેવામાં આવી. તેની લશ્કરી નીતિ બદલવાની શરતે તેને મુક્ત કરવામાં આવ્યો. 1927 થી 1937ના દશ વર્ષના સંઘર્ષ પછી બંને વચ્ચે સમજૂતી થવા પામી અને આંતર વિગ્રહનો અંત આવ્યો. આ સમયે બીજું વિશ્વયુદ્ધ શરૂ થતાં ચીન અને જાપાન વચ્ચેનું યુદ્ધ એ વિશ્વયુદ્ધનો એક ભાગ બની ગયું.

જાપાનનો પરાજય થતાં ચીનમાં યાંગના નેતૃત્વવાળી સરકારને વિશ્વએ ટેકો આપ્યો. પરંતુ જાપાને ચીનના જે પ્રદેશો જીત્યા હતા ત્યાંથી તેમની પીછેહઠ દરમિયાન આ પ્રદેશ પર સામ્યવાદી ‘લાલ લશ્કર’ ના વડાએ પોતાનો અંકુશ સ્થાપી દીધો. આ પ્રશ્ને બંને વચ્ચે ઘર્ષણ થયું. સામ્યવાદીઓએ મુકડેનનો કબજો લીધો (1948). પેકિંગ કબજે કર્યું. (જાન્યુઆરી 1949) અને 10 લાખના લશ્કર સાથે નાનકિંગ અને શાંગહાઈ પર કબજો કરી લીધો. (20 એપ્રિલ 1949) 1949 ઓક્ટોબર સુધીમાં તો કુઓ મિન્તાંગનાં સત્તાકેન્દ્રો સામ્યવાદીઓએ કબજે કર્યા જેથી યાંગ ફાર્મોસા ટાપુ પર ભાગી ગયો. માઓ-ત્સે-તુંગે 1 ઓક્ટોબર 1949માં પેકિંગથી સામ્યવાદી ચીનને પ્રજાકીય પ્રજાસત્તાક દેશ તરીકે જાહેર કર્યો. ચીનમાં સામ્યવાદી ક્રાંતિ સફળ થઈ અને લાલ (સામ્યવાદી) ચીનનું સર્જન થયું.

નાટો અને વોર્સો કરાર

બીજા વિશ્વયુદ્ધ બાદ વિશ્વ મૂડીવાદ અને સામ્યવાદ એવા બે જૂથમાં વહેંચાતાં અમેરિકા અને સોવિયેટ રશિયાએ પોતાની તાકાતને મજબૂત બનાવવા કેટલાંક લશ્કરી જૂથો રચવાં શરૂ કર્યાં. જેની શરૂઆત અમેરિકાએ કરી. તેણે નાટોની (NATO-North Atlantic Treaty Organization - 1948) રચના કરી. જેમાં અમેરિકા, બ્રિટન, ફ્રાન્સ, કેનેડા, બેલ્જિયમ, ડેનમાર્ક, ઇટાલી, લક્ઝેમબર્ગ, આઈસલેન્ડ, નોર્વે તેમજ પોર્ટુગલ જોડાયાં. યુરોપમાં આ લશ્કરી જૂથે અનેક સ્થળે લશ્કરી મથકો સ્થાપ્યાં. ત્યારબાદ અમેરિકા અને ઇંગ્લેન્ડે પૂર્વ એશિયાના રક્ષણ માટે સીયાટોની (SEATO-South East Asia Treaty Organization - 1954) રચના કરી.

આ સંગઠન સામે સોવિયેટ રશિયાએ પોલેન્ડના પાટનગર વોર્સોમાં સામ્યવાદી રાષ્ટ્રસમૂહનું એક સંમેલન બોલાવી સંરક્ષણકરાર કર્યો. જે ‘વોર્સો કરાર’ નામે ઓળખાયો. જેમાં પોલેન્ડ, હંગેરી, રૂમાનિયા, આલ્બેનિયા, પૂર્વ જર્મની, બલ્ગેરિયા અને ઝેકોસ્લોવાકિયા જેવાં રાષ્ટ્રો જોડાયાં.

ઉપર્યુક્ત લશ્કરી જૂથોની સ્થાપના થતાં વિશ્વની રાજકીય સ્થિતિમાં તંગદિલી ઊભી થઈ. આ સ્થિતિને ‘ઠંડાયુદ્ધ’નું નામ અપાયું. બનાર્ડ બાઝએ સૌપ્રથમ ‘ઠંડાયુદ્ધ’ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો (1946). સોવિયેટ રશિયાના ખ્રુશ્ચેવની અમેરિકા મુલાકાત (1959) બાદ ઠંડાયુદ્ધનો ધીરેધીરે અંત આવવો શરૂ થયો. આખરે સોવિયેટ રશિયાનું વિસર્જન થતાં અમેરિકા અને સોવિયેટ રશિયા વચ્ચેની સ્પર્ધાનો પણ અંત આવતાં ઠંડાયુદ્ધની સ્થિતિ સમાપ્ત થઈ. આજે વિશ્વમાં અમેરિકા એકમાત્ર વિશ્વસત્તા છે.

યુરોપ ઉપર ઠંડા યુદ્ધની સામાજિક અને આર્થિક અસરો

ઠંડા યુદ્ધની સ્થિતિથી ઉદ્યોગોના વિકાસ પર અસર થઈ. કારણ કે વિશ્વ સતત ત્રીજા વિશ્વયુદ્ધના ભય હેઠળ જીવતું હતું. વિશ્વની બે મહાસત્તાઓ વિશ્વના દેશોને પોતાના જૂથમાં ખેંચવા માગતી હતી. આથી તેઓ આ દેશોને આર્થિક મદદ પણ કરતા જેથી આ દેશોનું પુનરુત્થાન થયું.

યુરોપમાં ‘યુરોપીય આર્થિક સહયોગ’ સંગઠનની સ્થાપના કરવામાં આવી (1948) જેનાથી વેપારમાં બમણો વધારો થયો. વિશ્વના આર્થિક વિકસિત રાષ્ટ્રોએ જીનિવામાં ‘આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર સંગઠન’(ITO)ની સ્થાપના કરી જકાતમાં ઘટાડો કર્યો અને યુરોપીય સમુદાયે EEC (European Economic Community) ની સ્થાપના કરી. રોમની સંધિથી (1957) સહકારી બજારની સ્થાપના થતાં યુરોપમાં લોખંડના ઉત્પાદનમાં 50%ની વૃદ્ધિ થઈ. 1973માં બ્રિટન પણ તેનું સભ્ય બન્યું. ઉપર્યુક્ત સ્થિતિમાં મૂડીવાદી રાષ્ટ્રો પોતાનો વિકાસ કરી રહ્યાં હતાં ત્યારે સામ્યવાદી દેશોએ પણ પોતાની સ્થિતિ સુધારવા પ્રયાસો કર્યા. ખ્રુશ્ચેવના નેતૃત્વમાં સામ્યવાદી દેશોએ ‘કોમેકોન’ (Comecon) યોજના અમલમાં મૂકી પરંતુ ઉગ્ર વિરોધ થવાથી આ યોજના પડતી મુકાઈ.

પરમાણુ શસ્ત્રો

પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધના અંત બાદ શસ્ત્રીકરણની પ્રક્રિયા શરૂ થતાં નવી નવી યુદ્ધ ટેક્નિકનો વિકાસ થયો જેમાં પરમાણુ શસ્ત્રો મુખ્ય ગણી શકાય. દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ સમયે વિશ્વને પરમાણુ શસ્ત્રો અને તેની ભયાનકતાનો પરિચય અમેરિકાએ જાપાનના હિરોશિમા અને નાગાસાકી પર અણુબૉમ્બ ફેંક્યા ત્યારે થયો. છતાં ઠંડા યુદ્ધની સ્થિતિ તથા અવિશ્વાસના વાતાવરણમાં ઘણા બધા દેશો અણુશસ્ત્રો વસાવવા તત્પર બન્યા. આજે તો વિશ્વમાં ઘણા બધા દેશો પરમાણુ શસ્ત્રો ધરાવતા થયા છે. જેમાં નાનાં રાષ્ટ્રો જેવાં કે દક્ષિણ કોરિયા અને પાકિસ્તાનને ગણાવી શકાય. આજે વિશ્વની સત્તાઓને એ ડર સતાવી રહ્યો છે કે આ પરમાણુ શસ્ત્રો કોઈ આતંકવાદી જૂથો પાસે આવી જાય અને તેનો વિનાશ વેરવા માટે ઉપયોગ કરે તો વિશ્વની સ્થિતિ શું થાય ?

એશિયા તથા આફ્રિકામાં પરિવર્તનો

દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ પહેલાં યુરોપની મહાસત્તાઓએ સંસ્થાનવાદ હેઠળ પોતાનું સામ્રાજ્ય વિસ્તારી એશિયા અને

આફ્રિકાના અનેક દેશોને પોતાના ગુલામ બનાવ્યા હતા. યુદ્ધથી તેમની સ્થિતિ નબળી બનતાં અને આ ક્ષેત્રમાં જાગૃતિ આવતાં લોકશાહી વિચારસરણીનો ઝડપથી ફેલાવો થયો. જેથી એશિયા અને આફ્રિકાનાં રાષ્ટ્રોમાં ઝડપી પરિવર્તનો થયાં અને અનેક નવાં રાષ્ટ્રોનો ઉદય થયો.

એશિયામાં રાષ્ટ્રીય આંદોલનની સફળતા

દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ પહેલાં એશિયાના વિવિધ દેશોમાં ઈંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સનું આધિપત્ય હતું. અહીં અનેક રાષ્ટ્રોએ પ્રજાતંત્ર મેળવવા આંદોલનો કર્યાં.

ભારત, મ્યાનમાર અને શ્રીલંકા

ભારતમાં ગાંધીયુગથી સ્વતંત્રતા આંદોલન તીવ્ર બન્યું. દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ બાદ અંગ્રેજોને ભારતમાં સત્તા ટકાવવી મુશ્કેલ બનતાં ભારત સ્વતંત્ર થયું, પરંતુ બ્રિટિશ ભારતના ભાગલા થતાં પાકિસ્તાનનું પણ સર્જન થયું. મ્યાનમાર પર પણ ઈંગ્લેન્ડનું પ્રભુત્વ હતું. જાપાને તેના પર કબજો જમાવ્યો હતો. જાપાનના પરાજય પછી ઈંગ્લેન્ડે ફરીથી અહીં સત્તા મેળવવા પ્રયાસ કર્યો પરંતુ તેમાં તે સફળ થયું નહીં અને મ્યાનમાર સ્વતંત્ર થયું (1948). એ જ રીતે શ્રીલંકાએ પણ ઈંગ્લેન્ડના સામ્રાજ્યમાંથી મુક્તિ મેળવી સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરી (1948).

ઈન્ડોનેશિયા અને મલેશિયા

ઈન્ડોનેશિયાના ટાપુ પર હોલેન્ડનું (નેધરલેન્ડ) વર્ચસ્વ હતું. દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ સમયે અહીં જાપાને વર્ચસ્વ જમાવી દીધું હતું. પરંતુ જાપાનનો પરાજય થતાં રાષ્ટ્રીય સરકારની રચના થઈ. ડૉ. સુકર્ણોની આગેવાની નીચે ઈન્ડોનેશિયાએ પ્રગતિ સાધી.

મલેશિયા પર પણ બ્રિટિશ આધિપત્ય હતું. દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ સમયે જાપાને અહીં વિજય મેળવ્યો પરંતુ પ્રજાની સ્વતંત્રતાની ભાવના બળવત્તર બનતાં જાપાને મલાયા પ્રજાને શાસનતંત્ર સોંપી દીધું. જાપાનનો વિશ્વયુદ્ધમાં જેવો પરાજય થયો કે તરત જ ઈંગ્લેન્ડે મલાયા પર પૂર્ણ કબજો મેળવ્યો. પરંતુ પ્રજાની ઉગ્ર લડતના અંતે મલાયાએ પણ સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરી.

તિબેટ અને ચીન

18મી સદીમાં તિબેટ પર ચીનનું શાસન હતું. ચીનની પ્રજાસત્તાક ક્રાંતિથી (1911) તિબેટને સ્વતંત્રતા મળી. દલાઈ લામા અહીંના આધ્યાત્મિક તેમજ રાજકીય વડા બન્યા. ડૉ. સુન-યાત-સેનના અવસાન બાદ ચીનમાં સામ્યવાદી ક્રાંતિ થતાં ચીને તિબેટ પર કબજો જમાવ્યો. આથી તિબેટે ચીન સામે બળવો કર્યો. પરંતુ ચીન સામે તેનું કંઈ ખાસ ચાલ્યું નહીં. દલાઈ લામાએ ભારતમાં શરણાગતિ સ્વીકારી. 1954માં ચીન અને ભારત વચ્ચે પંચશીલના કરાર થયા. છતાં તિબેટનો કબજો ચીને છોડ્યો નહીં.

કોરિયા અને વિયેટનામ

વીસમા સૈકાના પ્રારંભ 1910થી જ કોરિયા પર જાપાનનું વર્ચસ્વ હતું. જાપાનનો બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં પરાજય થતાં કોરિયાના ઉત્તર ભાગમાં રશિયાનું અને દક્ષિણ ભાગમાં અમેરિકાનું વર્ચસ્વ સ્થપાયું. આથી અહીંની પ્રજામાં પરસ્પર વેરઝેર અને અવિશ્વાસ ફેલાયો. ઉત્તરની સામ્યવાદી સરકાર અને દક્ષિણની બહુપક્ષીય સરકાર વચ્ચે આંતરવિગ્રહ ફાટી નીકળ્યો (1950) અને ઉત્તર અને દક્ષિણ એવાં બે સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રોનું નિર્માણ થયું.

વિયેટનામ પર ફ્રાન્સનું વર્ચસ્વ હતું. જાપાનની શરણાગતિ બાદ ફ્રાન્સે ફરીથી અહીં વર્ચસ્વ જમાવવા પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે ‘વિયેટ-મીન’ (વિયેટનામી સ્વતંત્રતા લીગ) ના નેતા હોચી મીનના નેતૃત્વ તળે પ્રજાસત્તાક તંત્રની સ્થાપના થઈ. જોકે વિયેટનામના કેટલાક ધાર્મિક નેતાઓએ હોચી મીનનો વિરોધ કરતાં ફ્રાન્સે ફરીથી વિયેટનામનો કબજો લેવા પ્રયાસ કર્યો. જોકે વિયેટનામે ફ્રાન્સને ભારે હાર આપતાં જીનીવામાં મળેલ સંમેલને સામ્યવાદી ઉત્તર વિયેટનામ અને બિનસામ્યવાદી દક્ષિણ વિયેટનામ એમ બે ભાગમાં વિયેટનામને વહેંચી દીધું.

આથી ઉત્તરના સામ્યવાદી પ્રભાવી વિસ્તારોમાં ગેરીલાયુદ્ધો શરૂ થયાં. ચીન અને સોવિયેટ રશિયાએ તેને ટેકો આપતાં દક્ષિણ વિયેટનામને અમેરિકાએ ટેકો આપવાની ફરજ પાડી. આ યુદ્ધમાં અમેરિકાએ બદનામી વહોરી. પ્રમુખ નિકસને 50,000 સૈનિકો ગુમાવ્યા બાદ યુદ્ધવિરામ કર્યો છતાં આંતરવિગ્રહ 1975 સુધી ચાલ્યો.

સ્વતંત્ર થયેલાં આરબ રાષ્ટ્રો

ખનીજતેલથી ભરપૂર એવાં આ આરબ રાષ્ટ્રો પર યુરોપીય સત્તાઓનો પ્રભાવ હતો. પરંતુ દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ બાદ ફ્રાન્સ આધિપત્યમાંથી સિરિયા, લેબેનોન, જોર્ડન, ઈરાન અને સાઉદી અરેબિયા સ્વતંત્ર થયાં. પેલેસ્ટાઈન પર ઈંગ્લેન્ડનું વર્ચસ્વ હતું. પરંતુ ઈંગ્લેન્ડે પોતાનું વર્ચસ્વ છોડી દેતાં અહીં નવા ‘ઈઝરાયલ’ રાજ્યની રચના થઈ. જેથી આરબ-ઈઝરાયલ સંઘર્ષ ચાલુ થયો.

આફ્રિકામાં રાષ્ટ્રીય આંદોલનોને સફળતા

આફ્રિકામાં સ્વતંત્રતા આંદોલનો એશિયા ખંડની સરખામણીમાં મોડાં શરૂ થયાં. દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ મહાસત્તાઓને પોતાનો સામ્રાજ્યવાદ નાછૂટકે છોડવાની ફરજ પડી. ત્યારે પ્રજામાં આવેલી જાગૃતિએ આંદોલનો વેગવંતાં બનતાં ઘણા દેશો સ્વતંત્ર થયા.

ઈજિપ્ત (મિસર)

ઈજિપ્ત પર ઈંગ્લેન્ડનું વર્ચસ્વ હતું. પેરિસ સંમેલનમાં ઈજિપ્તની સ્વાધીનતાની માગણી થતાં અંગ્રેજોએ અહીં સાંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય આપવાની ઘોષણા કરી હતી. ત્યારબાદ અહીં ચૂંટણી થતાં જગલુલ પાશા ચૂંટાઈ આવતાં વડાપ્રધાન બન્યા. છતાં સુએઝ નહેર પર ઈંગ્લેન્ડનું વર્ચસ્વ હતું. 1936ની સંધિથી બ્રિટને મોટાભાગનું લશ્કર પાછું ખેંચી ઈજિપ્તના બાકીના પ્રદેશોને પણ સ્વતંત્ર જાહેર કર્યાં.

દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ બાદ ઈજિપ્તના રાજાને પદભ્રષ્ટ કરી કર્નલ નાસરે પ્રજાસત્તાક તંત્રની સ્થાપના કરી. (1954)

ઘાના

પશ્ચિમ આફ્રિકામાં કોકોના વાવેતર માટે અને વિપુલ ખનીજસંપત્તિ માટે ઘાના ‘ગોલ્ડ કોસ્ટ’ તરીકે જાણીતું છે. ઘાનાનો ટોગોલેન્ડ પ્રદેશ રાષ્ટ્રસંઘ દ્વારા બ્રિટનના અંકુશ હેઠળ મુકાયો (1919). અહીં ધારાકીય સમિતિની રચના અને નૂતન બંધારણનો અમલ પણ શરૂ થયો. છતાં ઘાનામાં ક્વામેન નકુમાની આગેવાની હેઠળ ચળવળ શરૂ કરી તે પોતે જ ઘાનાનો રાષ્ટ્રપતિ બની ગયો (1953) અને ટોગોલેન્ડને પણ સ્વતંત્ર કરવામાં આવ્યું. બંને સંયુક્ત વિસ્તારો ઘાના તરીકે ઓળખાયા. ઘાનાએ આ ક્ષેત્રમાં સર્વપ્રથમ સ્વતંત્રતા મેળવી છતાં રાષ્ટ્રસમૂહમાં ચાલુ રહ્યું હતું પરંતુ બળવાને પરિણામે ડૉ. કોરી બુશિયા વડાપ્રધાન બન્યા. આ વ્યવસ્થા બાદ પણ 1990 સુધી અહીં લશ્કરી શાસન ચાલ્યું. અંતે ઘાનામાં લોકશાહી શાસન સ્થપાયું (1991).

નાઈજીરિયા

ખનીજતેલના વિપુલ ભંડારો ધરાવતા નાઈજીરિયાને બ્રિટિશ સરકાર દ્વારા નવા બંધારણ થકી મર્યાદિત સત્તા આપવામાં આવી (1946). પરંતુ પ્રજાકીય આંદોલનો બળવત્તર બનતાં નવું બંધારણ પ્રજાને મળ્યું (1951). ત્યારબાદ સ્વતંત્ર સંસદીય લોકશાહીની સ્થાપના થઈ (1960). છતાં આંતરવિગ્રહ ચાલુ રહેતાં લશ્કરી વડા સાની અબાસાએ રક્તવિહીન બળવા દ્વારા દક્ષિણમાં સત્તા હસ્તગત કરી. જ્યારે ઉત્તરમાં ઈસ્લામિક શરિયત પ્રમાણે શાસન સ્થપાયું (1993).

અલ્જિરિયા

ફ્રેન્ચ આધિપત્ય નીચે રહેલા અલ્જિરિયામાં અબ્દુલ હઝીદ બેનબેરીએ રાષ્ટ્રીયતાનો પ્રસાર કર્યો. દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધમાં 45,000 અલ્જિરિયનોની હત્યા બાદ પણ સ્વતંત્રતા ન મળતાં યુનોની દરમિયાનગીરીથી લોકમત લેવાયો જેમાં બેન બેરીનો વિજય થતાં રાષ્ટ્રપતિ તરીકે સમાજવાદી બંધારણ અલ્જિરિયાએ સ્વીકાર્યું (1963).

મોરોક્કો, ટ્યૂનિશિયા :

ફ્રેન્ચ આધિપત્ય નીચે રહેલા મોરોક્કો અને ટ્યૂનિશિયામાં પણ પ્રજાકીય ચળવળો શરૂ થતાં તેમને પણ સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થઈ (1956).

તદુપરાંત ફ્રાન્સ, ઈંગ્લેન્ડ, ઈટાલી, જર્મની અને બેલ્જિયમના આધિપત્યમાંથી ઝામ્બિયા, મલાવી, ગોબિયા, કેન્યા, યુગાન્ડા, ટાન્ઝાનિયા, કોંગો, એબિસિનિયા, લિબિયા, સુદાન, ચિલી, કેમરુન, સેનિગાલ, આયવરી કોસ્ટ, ગેબન તેમજ ચાડ, મોઝામ્બિક અને અંગોલા જેવાં રાજ્યો સ્વતંત્ર થયાં.

આમ, યુરોપીય સામ્રાજ્યવાદને દૂર કરી આ રાષ્ટ્રોએ પ્રજાસત્તાક રાજ્યની સ્થાપના કરી. આમ, થવા પાછળનું કારણ વૈશ્વિક પરિસ્થિતિ તેમજ બદલાયેલ વિચારસરણીને ગણી શકાય.

રંગભેદની નીતિ સામે સંઘર્ષ

વીસમી સદીના અંત (ઈ.સ. 1990) સુધી દક્ષિણ આફ્રિકા તેની રંગભેદની નીતિના લીધે વિશ્વની ચર્ચામાં હતું. આ પ્રદેશની 70% વસ્તી અશ્વેત યાને કાળી પ્રજા હતી. જ્યારે 12% માં ભારતીયો અને એશિયનો હતા. જ્યારે બાકીના 18% લોકો ગોરા હતા જેના હાથમાં રાજ્યનું સંચાલન હતું. આથી તેઓ વૈભવી જીવન જીવતા હતા. 70% પ્રજા માટે માત્ર 7% વિસ્તાર જ વસવાટ માટે નક્કી કરાયો હતો. તેમનાં નિવાસસ્થાનો ગોરા લોકોથી દૂર રહેતાં. ગોરાઓના નિવાસસ્થાનો સુરક્ષિત સ્થળે રહેતાં. અશ્વેત લોકો ગોરાઓના નિવાસસ્થાનોની નજીક પણ જઈ શકતા નહિ. તેઓ ત્યારે જ જઈ શકતા જ્યારે તેમની પાસે ત્યાં જવાની પરવાનગી હોય. તેમને પોતાનું જાતિ ઓળખપત્ર ફરજિયાત પાસે રાખવું પડતું. રેલવે તેમજ બસમાં તેમને અલગ બેસવું પડતું. તેમને કોઈ રાજનૈતિક અધિકારો ન હતા.

દક્ષિણ આફ્રિકાની ગોરી પ્રજાનો રંગભેદની નીતિને પૂર્ણ સહકાર હતો. કારણ કે આ સમયે બ્રિટિશ રાષ્ટ્રમંડળ દ્વારા જાતીય સમાનતાની ભાવનાને બળ મળતું હતું. આથી 1948-54ના સમયગાળા દરમિયાન વડાપ્રધાન ડેનિયલ મલાને રંગભેદની નીતિને વધુ મજબૂત અને કઠોર કરી અને નાઝીવાદની પદ્ધતિ પર તેનો પ્રચાર શરૂ કર્યો. આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે આફ્રિકાના ડચ ચર્ચા દ્વારા પણ ગોરી પ્રજાની શ્રેષ્ઠતાને સમર્થન અપાયું. આમ, દક્ષિણ આફ્રિકામાં રંગભેદની નીતિ મજબૂત બનતાં વિશ્વથી આ પ્રદેશ અલગ પડી ગયો.

રંગભેદની નીતિનો વિરોધ

અશ્વેતોએ ભીડવાળાં નગરોમાં વસવાટ કરવો પડતો. તેમનાં બાળકોને હલકી કક્ષાની શાળામાં અભ્યાસ કરવો પડતો. જો અશ્વેત આ ત્રાસનો સામનો કરે તો તેને સામ્યવાદી એવું નામ આપી અનિશ્ચિત કાળ સુધી જેલમાં ધકેલી દેવાતો. આલ્બર્ટ લુથુલીએ ગાંધીજીના આંદોલનમાંથી પ્રેરણા લઈ કેટલાક દિવસ કામ બંધ કરી સત્યાગ્રહ જેવું આંદોલન ચલાવ્યું. જેનું નેતૃત્વ આફ્રિકન રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસે લીધું. આના પરિણામે સરકારે દમન ગુજારવાની શરૂઆત કરી. 8000 લોકોને જાહેરમાં કોરડા મારવાની સજા કરી અને બુથુલીને જેલ ભેગા કરવામાં આવ્યા. જેલમાં જ તેમનું મૃત્યુ થયું (1967). પરંતુ એવું માનવામાં આવે છે કે તેમની હત્યા થઈ હતી. આ અરસામાં સરકારના દમનકારી પગલાંની પરવા કર્યા વગર વિલમાંટ બ્લાઈડન નામના નાગરિકે ‘આફ્રિકા-આફ્રિકનો માટે’ નું સૂત્ર ગુંજતું કર્યું.

20મી સદીમાં રંગભેદને સમયથી પાછળનું વર્તન ગણવામાં આવ્યું. આફ્રિકાને તેની આ નીતિ માટે રાષ્ટ્રમંડળની બહાર કાઢવામાં આવવાનું જ હતું ત્યાં તેણે પોતે જ પોતાનું સભ્યપદ પાછું ખેંચી લીધું. સંયુક્ત રાષ્ટ્રો (યુ.એન.) દ્વારા તેની પર આર્થિક પ્રતિબંધો મૂકી દેવામાં આવ્યા. પરંતુ અમેરિકા, બ્રિટન, ફ્રાંસ, ઈટાલી અને પશ્ચિમ જર્મનીએ આફ્રિકા સાથે વ્યાપાર ચાલુ રાખતાં આ પ્રતિબંધ સફળ ન થયો. જોકે આ રાષ્ટ્રોએ આફ્રિકાની રંગભેદની નીતિનો વિરોધ ચોક્કસ કર્યો હતો.

દક્ષિણ આફ્રિકાના બિનગોરા વર્ગ ‘આફ્રિકન નેશનલ કોંગ્રેસ’ના નેજા નીચે એક સ્વાધીનતા ચાર્ટર તૈયાર કર્યું. જેમાં પ્રજાના સ્વતંત્રતા અને સમાનતાના અધિકારોની વાત પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો. નેલ્સન મંડેલાએ આ આંદોલનનું નેતૃત્વ ઉપાડતાં તેમના પ્રભાવથી ઘણા બિનગોરા લોકો આ આંદોલનમાં જોડાયા.

રંગભેદની નીતિનો અંત

અશ્વેત પ્રજાને રંગભેદમાંથી મુક્તિ માટે (1979) પ્રથમ વખત રાજકીય સ્તરે સફળતા મળી. પ્રધાનમંત્રી પી. ડબલ્યુ બોથાએ રંગભેદની નીતિમાં સુધારો લાવવાનો નિર્ણય કર્યો. બોથાએ રંગભેદ વિરુદ્ધ બોલવાનું સાહસ કર્યું અને કહ્યું કે “આફ્રિકામાં ક્રાંતિ દૂર નથી. આપણે તેને અપનાવી અથવા પોતાને મિટાવી દેવા પડશે.” આ સાથે જ હબસી નેતા આર્કબિશપ ડેસમંડ મપિલો દ્વંદ્વને તેમની વિશ્વશાંતિ જાળવવાના હેતુથી કરેલ કાર્યને લઈ નોબેલ પુરસ્કાર મળ્યો (1984). આ ઘટનાથી અશ્વેત લોકોમાં અદમ્ય ઉત્સાહનો સંચાર થતાં સરકારે કાળા લોકોને જાતિ ઓળખપત્ર રાખવાનો કાયદો નાબૂદ કર્યો (1986).

1986 સુધી આફ્રિકા પર આંતરરાષ્ટ્રીય દબાણ ભયંકર હતું. તેને કોઈ ખેલસ્પર્ધામાં ભાગ લેવા દેવામાં આવતો નહીં. અમેરિકન કોંગ્રેસે પણ દક્ષિણ આફ્રિકા પર પ્રતિબંધ લગાવવાની માંગણી કરી. ભારતીય વડાપ્રધાન રાજીવ ગાંધીએ દક્ષિણ આફ્રિકા પર પ્રતિબંધ મૂકવા દબાણ કર્યું. 1989માં ચૂંટણી થતાં એફ.ડબલ્યુ.ડી. ક્લાર્ક રાષ્ટ્રપતિ તરીકે ચૂંટાયા. ગોરા લોકોનો વિરોધ હોવા છતાં નેલ્સન મંડેલાને 27 વર્ષ બાદ જેલમાંથી મુક્ત કરાયા. (1990) ક્લાર્ક રંગભેદના બધા જ કાયદા દૂર કરી અશ્વેતોને સમાનતાના ધોરણે તમામ હક્ક અને અધિકારો આપવાની ઘોષણા કરી. જોકે ક્લાર્કને આ ઘોષણાથી વિરોધનો સામનો કરવો પડ્યો. દક્ષિણ આફ્રિકામાં પહેલી વાર સામાન્ય ચૂંટણી થતાં નેલ્સન મંડેલા વિજયી બન્યા (1994) અને રાષ્ટ્રપતિ બનતાં કાયમી ધોરણે રંગભેદ નાશ પામ્યો અને અશ્વેતો સમાનતાના ધોરણે ગૌરવપૂર્ણ જીવન જીવતા થયા.

બાન્ડુંગ પરિષદ (ઈ.સ. 1955)

વિશ્વમાં ભારતની આઝાદી બાદ પંડિત નેહરુ-ટીટો અને સુકર્ણો જેવા તટસ્થ અને બિનજોડાણવાદી નીતિના પ્રવર્તક નેતાઓનો યાદગાર અને ગૌરવપ્રદ સમય છે. આઝાદીની પૂર્વસંધ્યાએ દિલ્હી ખાતે ‘એશિયાઈ સંપર્ક સંમેલન’માં નેહરુએ સ્પષ્ટ કર્યું કે, વિશ્વસંકટમાં એશિયા અનિવાર્યપણે અગ્રિમ ભાગ લેશે. હવે આ દેશોનો મ્હોરાની માફક કોઈ ઉપયોગ કરી શકશે નહિ. તેમણે ફરી એ વાત દોહરાવી (1949) કે એશિયાઈ રાષ્ટ્રો ફરી સંસ્થાનવાદનો ભોગ નહીં બને. દિલ્હી એશિયાઈ સંમેલન (એપ્રિલ 1955) બાદ ઈન્ડોનેશિયાના પ્રસિદ્ધ નગર બાન્ડુંગ મુકામે એશિયાઈ-આફ્રિકન રાષ્ટ્રોનું જે સંમેલન મળ્યું તે બાન્ડુંગ પરિષદના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. (18 એપ્રિલ, 1955)

આ રાષ્ટ્રોએ ભેગાં મળી સંસ્થાનવાદનો વિરોધ કરી બિનજોડાણવાદની (તટસ્થાની) નીતિ તથા પંચશીલના સિદ્ધાંતોનો પણ સ્વીકાર કર્યો. આ પરિષદમાં ભારતના વડાપ્રધાન પંડિત નેહરુ, ઈન્ડોનેશિયાના રાષ્ટ્રપતિ સુકર્ણો અને ઈજિપ્તના રાષ્ટ્રપતિ જમાલ અબ્દુલ નાસર અને યુગોસ્લાવિયાના માર્શલ ટીટોએ મુખ્ય ભૂમિકા ભજવી. આ પરિષદમાં એશિયાનાં 23 અને આફ્રિકાનાં 6 રાષ્ટ્રોએ એકજૂથ બની સંયુક્તપણે કાર્ય કરવા પર ભાર મૂક્યો. ત્યારબાદ યુગોસ્લાવિયાના બેલગ્રેડ શહેરમાં ‘બિનજોડાણવાદી’ દેશોની પ્રથમ શિખર પરિષદ યોજાઈ. તેમાં બિનજોડાણવાદી સંગઠન

બાન્ડુંગ પરિષદ

(NAM = Non Alligned Movement) ની સ્થાપના કરવામાં આવી. આ જૂથમાં આરંભમાં 25 સભ્યો હતા તે આજે 114 થી વધુ છે. જે આ નીતિની સફળતા દર્શાવે છે. આ સંગઠનનું 13મું શિખરસંમેલન (2003 માં) મળ્યું.

૬. આફ્રિકાની રંગભેદની નીતિને દૂર કરાવવામાં તથા યુનોમાં સંસ્થાનવાદના પ્રબળ વિરોધ માટે ઐતિહાસિક ઠરાવ (14 નવેમ્બર, 1960) પસાર કરવામાં ભારત સહિત આ રાષ્ટ્રોએ મહત્વપૂર્ણ ભાગ ભજવ્યો છે. વર્તમાન સમયે આ રાષ્ટ્રો વિશ્વમાં શાંતિ જાળવવામાં મહત્વનું પ્રદાન આપી રહ્યાં છે.

બિનજોડાણવાદ

દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ બાદ વિશ્વની રાજકીય સ્થિતિમાં પરિવર્તન આવતાં યુરોપીય મહાસત્તાઓ નબળી પડતાં અમેરિકા અને સોવિયેટ રશિયાનો મહાસત્તાઓ તરીકે ઉદય થયો. બંને સત્તાઓ પોતાની સત્તા અને વિચારસરણીના ફેલાવા માટે પ્રયત્નશીલ હતી. આથી નાટો, સિયાટો, સેન્ટો અને વોર્સો જેવા કરારો અસ્તિત્વમાં આવ્યા અને ઠંડા યુદ્ધની સ્થિતિનું નિર્માણ થયું. આ જ સમયે એશિયા અને આફ્રિકામાં પ્રજાકીય ચળવળો સફળ થતાં સ્વતંત્ર થયેલા દેશો આવા કરારો થકી ફરી ગુલામી સ્વીકારવા તૈયાર ન હતા. તેઓએ અલગ રહેવાનો નિર્ણય કર્યો. આ રાષ્ટ્રોને તટસ્થ રાષ્ટ્રો અને તેમણે અપનાવેલ નીતિને ‘બિનજોડાણવાદની નીતિ’ કહે છે.

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તૃત જવાબો આપો :

- (1) રંગભેદની નીતિ સામે દક્ષિણ આફ્રિકાનો સંઘર્ષ વર્ણવો.
- (2) બિનજોડાણવાદ વિગતે સમજાવો.
- (3) ઇઝરાયેલની રચના વિશે માહિતી આપો.
- (4) ઠંડું યુદ્ધ એટલે શું ? સમજાવો.
- (5) દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ પછી રચાયેલાં લશ્કરી જૂથોની માહિતી આપો.

2. આપેલા પ્રશ્નોના ટૂંકમાં ઉત્તરો આપો :

- (1) ચીનની ક્રાંતિમાં થયેલ મહાપ્રસ્થાન (Long March) વિશે ટૂંકમાં માહિતી આપો.
- (2) બિનજોડાણવાદી નીતિને સમર્થન આપનારા મહાન નેતાઓનાં નામ જણાવો.
- (3) નેક્સન મંડેલા વિશે માહિતી આપો.
- (4) માઓ-ત્સે-તુંગ વિશે ટૂંકમાં લખો.
- (5) બાન્ડુંગ પરિષદ વિશે માહિતી આપો.

3. નીચે ‘ક’ વિભાગમાં દેશનું નામ આપેલ છે. ‘ખ’ વિભાગમાં દેશ પર આધિપત્ય જમાવનાર રાષ્ટ્રનું નામ આપેલ છે. યોગ્ય રીતે જોડી તૈયાર કરો :

ક	ખ
(A) ભારત	(1) ફ્રાન્સ
(B) અલ્જિરિયા	(2) જાપાન
(C) કોરિયા	(3) હોલેન્ડ
(D) ઇન્ડોનેશિયા	(4) બેલ્જિયમ
	(5) ઇંગ્લેન્ડ

